

XV Oddziaływanie spin-orbita; sprzężenie L-S, j-j

Funkcja falowa opisująca stan poszczególnych elektronów atomu wieloelektronowego jest scharakteryzowana czterema liczbami kwantowymi: n, l, m_l, m_s . Dodanie poszczególnych wektorów momentu pędu umożliwia opisanie danego stanu atomu przez odpowiednie wartości wypadkowego krętu (momentu pędu) i jego składowej.

Wystarczy umieć znaleźć wartość wypadkowego krętu i jego rzutu dla dwóch składowych, gdyż proces ten można będzie powtarzać dowolną ilość razy. Bezwzględne wartości obu wektorów krętu orbitalnego wynoszą: $|\vec{l}_1| = \sqrt{l_1(l_1+1)}\hbar$, $|\vec{l}_2| = \sqrt{l_2(l_2+1)}\hbar$, a ich składowe $l_{1z} = m_{l1}\hbar$, $l_{2z} = m_{l2}\hbar$. Istnieje zatem $(2l_1+1)$ dozwolonych składowych wektora $\vec{l}_1$ i $(2l_2+1)$ dozwolonych składowych wektora $\vec{l}_2$, które określają liczbę możliwych stanów ze względu na kręty orbitalne obu elektronów. Wprowadzimy wypadkową obu wektorów momentu pędu: $\vec{L} = \vec{l}_1 + \vec{l}_2$. Przez L i M_L oznaczać będziemy liczby kwantowe charakteryzujące wartości własne operatorów $\hat{L}^2$ i $\hat{L}_z$. Zgodnie z ogólnymi zasadami mechaniki kwantowej długość wypadkowego wektora momentu pędu $|\vec{L}|$ i jego rzut L_z muszą spełniać związki: $|\vec{L}| = \sqrt{L(L+1)}\hbar$, $L_z = M_L\hbar$, gdzie M_L może przyjmować $2L+1$ wartości: $M_L = 0, \pm 1, \pm 2, \dots, \pm L$.

Liczba możliwych postaci każdej z funkcji uwarunkowana różnymi kombinacjami charakterystycznych dla niej liczb kwantowych musi być taka sama. Z zakresów zmienności m_{l_1} i m_{l_2} wynika, że liczba możliwych wzajemnych kombinacji (m_{l_1}, m_{l_2}) wynosi $(2l_1+1)(2l_2+1)$. Tyle samo musi być więc kombinacji (L, M_L) . By tak było, liczba L musi przyjmować jedną z wartości: $L = (l_1 + l_2), (l_1 + l_2 - 1), \dots, |l_1 - l_2|$.

Reasumując: jeżeli wartości własne kwadratów orbitalnych momentów pędów dwóch elektronów w atomie wynoszą odpowiednio: $l_1(l_1+1)\hbar^2$ i $l_2(l_2+1)\hbar^2$, to wartości własne kwadratu sumy wektorowej tych krętów są równe $L(L+1)\hbar^2$, przy czym dozwolone wartości na L dane są $L=(l_1+l_2), \dots, |l_1-l_2|$.

Ponieważ każdy elektron posiada własny moment pędu (spin), więc w przypadku atomu wieloelektronowego – obok wypadkowego krętu orbitalnego – można mówić także o wypadkowym spinie całej powłoki elektronowej atomu. Wartości wypadkowego spinu można łatwo otrzymać za pomocą reguły dodawania krętów, którą stosowaliśmy poprzednio. Przez $\vec{s}_i$ oznaczmy wektor spinu pojedynczego elektronu, a przez $\vec{S}$ wektor spinu wypadkowego dla N elektronów, przy czym spin wypadkowy musi spełniać warunek $|\vec{S}| = \sqrt{S(S+1)}\hbar$, gdzie S jest liczbą kwantową spinu wypadkowego. Dozwolone wartości dla liczby kwantowej $S = \frac{N}{2}, \frac{N}{2} - 1, \dots, \frac{1}{2}$ lub 0 . Gdy N jest liczbą nieparzystą, najmniejszą wartością S jest $\frac{1}{2}$, a gdy parzystą – 0 .

Jeżeli atom posiada więcej niż jeden elektron, to dozwolone wartości całkowitego momentu pędu jego powłoki elektronowej można obliczyć wieloma sposobami, z których dwa zostaną omówione poniżej:

1. Stosując ogólną regułę znajdowania liczb kwantowych wypadkowego momentu pędu obliczamy najpierw wszystkie dozwolone wartości liczby kwantowej wypadkowego krętu orbitalnego L całej powłoki i wszystkie dozwolone wartości liczby kwantowej wypadkowego spinu całej powłoki S , a następnie za pomocą otrzymanych liczb L i S obliczamy w ten sam sposób liczbę kwantową J , charakteryzującą całkowity moment pędu $\vec{J}$ tej powłoki. Jest to tzw. **sprzężenie L-S (Russella – Saundersa)**.
2. Najpierw znajdujemy wartości liczby kwantowej j całkowitego krętu każdego z elektronów – jak w przypadku atomu jednoelektronowego – a następnie obliczamy wartości liczby J , która określa całkowity moment pędu powłoki. Jest to tzw. **sprzężenie j-j**.

Dla każdej konfiguracji zarówno liczba składowych, jak i wartość całkowitego momentu pędu otrzymane tymi dwoma sposobami, są takie same. Nie znaczy to jednak, że oba te schematy są sobie równoważne także pod wszystkimi innymi względami. Okazuje się, że o tym, który z tych dwóch sposobów sumowania jest w danym przypadku bardziej uzasadniony, decydują wartości energii różnych typów oddziaływań w atomie.

Oddziaływanie magnetyczne między orbitalnym i spinowym momentem magnetycznym pojedynczego elektronu znajdującego się w polu centralnym daje się przedstawić w postaci wzoru $\gamma(r)\vec{L} \cdot \vec{S}$. Wynika to z faktu, że spin znajduje się w polu magnetycznym atomu i oddziałuje z nim :

$$\Delta E = -\vec{\mu}_s \cdot \vec{B}$$

Z kolei $\vec{B} \propto \vec{L}$ oraz $\vec{\mu}_s \propto \vec{S}$, zatem $\Delta E \propto \vec{L} \cdot \vec{S}$

Oddziaływanie to nazywa się **oddziaływaniem spin-orbita**. Pełne obliczenia muszą uwzględniać również poprawki relatywistyczne. Równoczesne uwzględnienie w równaniu Schrödingera oddziaływania elektrostatycznego i spin-orbita jest zadaniem skomplikowanym, które znacznie się upraszcza, jeżeli jedno z tych oddziaływań można traktować jako znacznie mniejsze od drugiego. W związku z tym istnieją dwa krańcowe sposoby podejścia do zagadnienia atomu wieloelektronowego: 1) oddziaływanie elektrostatyczne dominuje nad oddziaływaniem spin-orbita – przybliżenie L-S; 2) oddziaływanie spin-orbita jest znacznie większe od niecentralnej części oddziaływania elektrostatycznego – przybliżenie sprzężenia j-j.

Oddziaływanie spin-orbita sprawia, że dobrą liczbą kwadratową staje się całkowity moment pędu $\vec{J}$. A mianowicie :

$$\vec{J} \cdot \vec{J} = (\vec{L} + \vec{S})^2 = \vec{L} \cdot \vec{L} + \vec{S} \cdot \vec{S} + 2\vec{S} \cdot \vec{L}$$

Stąd:

$$\vec{S} \cdot \vec{L} = \frac{1}{2}(\vec{J} \cdot \vec{J} - \vec{L} \cdot \vec{L} - \vec{S} \cdot \vec{S}) = \frac{\hbar^2}{2}(J(J+1) - L(L+1) - S(S+1))$$

Tak więc w wyniku sprzężenia spin-orbita energia stanu kwantowego zależy dodatkowo od liczby kwantowej J (w polu magnetycznym również od μ_J).

Z badań wynika, że sprzężenie Russella-Saundersa spotyka się przede wszystkim w atomach pierwiastków lekkich należących do pierwszych kolumn układu okresowego w niskich poziomach wzbudzenia, natomiast sprzężenie j-j występuje w widmach optycznych pierwiastków ciężkich grupujących się w dalszych kolumnach tego układu (także w widmach rentgenowskich), w szczególności w gazach szlachetnych w wyższych stanach wzbudzonych.